

Виселення жителів прикордонної зони УСРР у східні райони республіки (1934-1935 рр.)

The evictions of Ukrainian SSR border zone residents to the eastern regions of the Republic (1934 – 1935)

Wysiedlenie mieszkańców strefy przygranicznej Ukraińskiej SRR do wschodnich regionów Republiki (1934-1935)

Summary:

Between 1934 – 1935 the first big wave of forced relocations of border zone residents in Ukrainian SSR started. This process was due to the increase of international tensions, the construction of military facilities in these areas, as well as the negative attitude of the local population to the Soviet regime. Republican leadership feared that in case of an armed conflict between USSR and Poland or Germany, the local people will support the entry of foreign troops. Another motive to evict people was bullying the inhabitants of the western regions who had remained there and forcing them to join the collective farms. The migration process took place in difficult conditions of acute shortage of food and feed caused by famine (Golodomor) and negative attitude towards newcomers from the eastern region residents. Therefore, most of the immigrants could not settle in new places and resettled to the cities to find a job or were returning to their homeland.

Keywords: USSR; Ukrainian SSR, evictions, Golodomor.

Streszczenie:

W latach 1934 - 1935 rozpoczęła się pierwsza wielka fala przymusowych przesiedleń mieszkańców obszaru przygranicznego Ukraińskiej SRR. Proces ten był spowodowany wzrostem napięcia międzynarodowego, budową obiektów wojskowych na tych terenach oraz negatywnym nastawieniem miejscowej ludności do rządu radzieckiego. Przywódcy republikańscy obawiali się, że w razie konfliktu zbrojnego między ZSRR a Polską lub Niemcami miejscowa ludność poprze przybycie obcych wojsk. Innym motywem deportacji ludności była niska akceptacja systemu kołchozowego w zachodnich regionach ZSRR. Proces przesiedlenia odbywał się w warunkach dotkliwego niedoboru żywności i pasz spowodowanych przez wielki głód (Hołodomor) i negatywnego nastawienia mieszkańców wschodnich regionów republiki do nowo przybyłych. W konsekwencji większość przesiedleńców nie mogła osiedlić się we wskazanych miejscach i przeniosła się albo do miast w poszukiwaniu pracy lub wróciła do swoich małych ojczyzn sprzed deportacji.

Słowa kluczowe: Związek Radziecki, Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka, wysiedlenia ludności, wielki głód.

1. Вступ

Питання репресій і депортації в УРСР тривалий час залишалися без належного висвітлення. Лише після розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності історики отримали доступ до раніше недоступних архівних документів.

Названа тема тісно пов'язана із дослідженням міжнародної кон'юнктури у цей час. С.Грегоровіч та М.Закаріас у своїй праці описали стан польсько-радянських відносин у 1925 – 1939 рр.¹ Про погіршення двосторонніх польсько-радянських відносин у 1934 – 1935 рр., що активізувало розгортання репресій проти польського населення та взагалі інаклюдців йдеться у праці В.Хаустова. Автор описав організацію органами ОГПУ переслідувань представників Комуністичної партії Польщі (КПП) та механізм створення звинувачень польського населення до Польської військової організації (ПОВ)². Також ліквідацію КПП та переслідування її членів розглянуто у праці Ф.Фірсова та І.Заборовської³. Г.Стронський у своїх публікаціях зазначив про передумови й кроки радянської влади щодо ліквідації польського національного району в УСРР. Автор вказав на одну з причин цього процесу – повільні темпи колективізації прикордонних районів. Г.Стронський навів статистичні дані щодо кількості депортованих осіб з прикордоння у 1935 – 1936 рр., які були перевезені до східних регіонів України а також до Казахстану⁴.

Ще один дослідник становища польського населення в УСРР, О.Рубльов, у своїх працях прослідкував процес впливу згортання політики українізації на зміну становища національних меншин. Дослідник описує механізм сфабрикування «справи ПОВ», описав найбільш гучні судові справи, які стосувалися репресій проти польського населення у цей період⁵. О. Рубльов також є одним з упорядників збірника документів

¹ S. Gregorowicz, M.J. Zacharias, *Polska - Związek Sowiecki. Stosunki polityczne 1925 – 1939*, Warszawa 1995, s. 250.

² В.Н. Хаустов, Из предыстории массовых репрессий против поляков. Середина 1930-х гг., „Исторические сборники „Мемориала”, 1997 nr 1», s. 10 – 21.

³ F. Firsov, I. Jazborowska, *Międzynarodówka Komunistyczna a Komunistyczna Partia Polski*, w: *Tragedia Komunistycznej Partii Polski*, red. J. Maciszewski, Warszawa 1989, s. 47 – 49.

⁴ Г. Стронський, Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20-30-і роки, Тернопіль 1992, s. 63; *75 lat temu na Ukrainie... O represjach stalinizmu wobec Polaków w latach 30 XX wieku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, 2013 nr 4, s. 89 – 121.

⁵ О. Рубльов, Шкіц до історії загибелі української «Полонії», „Історіографічні дослідження в Україні”, 2003 nr 13, ч. 1, s. 275 – 319; О. Рубльов, Викриття «агентури польського фашизму» в УССР: «Справа «Польської військової організації» 1933-1934 рр. (Мета, механізм фабрикації, наслідки), w: Геноцид

про політику щодо польського населення з боку радянської влади, проведення репресій, фальсифікацію судової справи «ПОВ»⁶.

Серед істориків, які досліджують питання примусових переселень різних соціальних груп з території Української РСР, можна зазначити О. Калакуру. У своїй монографії «Поляки в етнополітичних процесах на землі України у ХХ столітті» він висвітлив становище польської національної меншини в СРСР. Зокрема, дослідник проаналізував рішення ЦК КПРС і Українського ЦВК про виселення поляків, формування радянською пропагандою для національних меншостей іміджу «ворожих націй»⁷.

У монографії Б. Чирка розглядається переслідування представників німецької національної меншини та деякі факти їх депортації до різних регіонів СРСР, описується загальна картина національної політики радянської влади⁸. Причини і перебіг депортацій з Української РСР у першій половині ХХ століття описані у роботі В. Адамовського⁹. Деякі відомості щодо кількості депортованих польських родин у 1935 р. містяться у статті С. Кульчицького¹⁰.

Мета цієї статті – на основі маловідомих документів, що зберігаються в архівах Служби безпеки України, висвітлити процес виселення населення з прикордонних регіонів Української РСР протягом 1934 – 1935 рр.

2. Причини та підстави початку депортації

Курс на масове переселення громадян як засіб подолання протестних рухів радянська влада взяла ще наприкінці 1920-х рр. Це була так звана «куркульська операція» під керівництвом Народного Комісаріату Внутрішніх Справ (НКВС) УСРР. Згодом, під час Голодомору 1932 – 1934 рр. у ті регіони УСРР, які найбільш постраждали від голоду, відбувало-

українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: Міжнар. наук.-теорет. конф., К., 25 листоп. 2000 р.: Матеріали, red. В. А. Смолій та ін., Київ - Нью-Йорк 2003, s. 201 – 227.

⁶ Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentów. Cz. I: Lata 1917-1939, red. S. Stępień, Przemysł, 1998, t. I, s. 336; 1999, t. II, s. 248; 2001, t. III, s. 220; t. IV, s. 231; t. V, red. S. Stępień i O. Rublow, Przemysł 2005, s. 304.

⁷ О. Калакура, Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст., Київ 2007, s. 508.

⁸ Б.Чирко, Німецька національна меншина в Україні: етнополітичні та соціально-економічні процеси в умовах радянської політичної системи (перша половина ХХ століття), Київ 2015, s. 248.

⁹ В. Адамовський, Ешелони у вічність. Депортації населення у першій половині ХХ століття, Кам'янець-Подільський 2007, s. 184.

¹⁰ С. Кульчицький, Депортації польського і німецького населення з України (1934 – 1937 рр.), „Проблеми історії України: факти, судження, пошуки”, 1998, nr 4, s. 196 – 208.

ся переселення, хоч і на добровільній основі, населення з інших регіонів УСРР, БРСР та РСФРР. Переважно це були члени колгоспів, які повністю виконували хлібозаготівельні плани та, звичайно, підтримували всі соціально-економічні заходи радянської влади. З іншого боку, цілі села, у яких раніше спостерігався рух проти радянської влади, які не прийняли політику насильницької колективізації, виселялися репресивними органами у східні області УСРР або на Далекий Схід СРСР.

Президія ЦВК СРСР ще у грудні 1929 р. окреслила особливий статус прикордонної зони СРСР своєю постановою про виселення звідти осіб, які приїхали та оселилися без спеціального дозволу місцевих органів влади та ОГПУ. У грудні 1931 р. РНК СРСР ставила метою «Провести чистку погранрайонів, зокрема радянського, кооперативного й колгоспного апаратів від ворожих й чужих елементів, замінюючи в той же час, нейтральні й ненадійні елементи перевіреними та відданими робітниками...» Циркуляром ОГПУ від 13 серпня 1933 р. передбачалося застосування «позасудових репресій» до осіб, які не хотіли добровільно виїжджати з місцевості, де їм було заборонено проживати¹¹. У серпні 1934 р. НКВС УСРР та Київське обласне управління НКВС прийняло рішення, у зв'язку з переїздом уряду з м. Харкова до м. Києва, виселити 25 тис. осіб «контрреволюційного елементу» з Києва а також 18 тис. осіб - з 50-ти кілометрової зони довкола нової столиці¹².

Тут важливо зупинитися на питанні мотивів радянської влади щодо початку депортації жителів прикордоння. Як відомо, у 1932 р. розпочинається згорання політики українізації. Цьому сприяла постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області», у якій йшлося про необхідну «механічну» українізацію районів. А вже 15 грудня у телеграмі Й.Сталіна до В.Молотова та усіх партійно-адміністративних центрів звучала вимога про припинення українізації. Це наклало згодом відбиток на становище представників різних національних меншостей республіки. Наступного року, у вересні Культпроп ЦК КП(б)У у постанові розкритикував партійне керівництво УСРР за посилення «впливу буржуазно-націоналістичних елементів на польських трудящих». Оргбюро ЦК КП(б)У визнало роботу серед польського населення незадовільною й постановило зробити кадрові зміни у всіх адміністративних установах що стало

¹¹ Державний архів Служби безпеки України, ф. 16, оп. 1, спр. 13, арк. 62, 63.

¹² Там само, ф. 16, оп.1, спр. 13, арк. 20.

початком докорінних змін у становищі польського населення¹³. Ці події підштовхнули ГПУ – НКВС до сфабрикування кримінальних справ у 1933 р. проти учасників так званих «Польської Організації Військової» (ПОВ) та «Української військової організації» (УВО). Зокрема, маховик репресій почав розкручуватися на підставі публікацій польської преси про заходи щодо вшанування ветеранів часів Першої світової війни. Це наштовхнуло на ідею арештів членів «контрреволюційної» ПОВ, яку нібито створило знову польське керівництво з метою «відторгнення України від СРСР» та включення її у «склад буржуазної федерації під протекторатом Польщі». Передісторія цієї сфабрикованої справи почалася у 1930 р., коли ГПУ УСРР викрило організацію, яка нібито готувала всеукраїнське збройне повстання шляхом приходу українських загонів з території Польщі.

Цікавим є порівняння внутрішньої і зовнішньої політики керівництва СРСР щодо поляків у 1932 – 1933 рр. У цей період спостерігалось певне намагання покращити відносини з Польщею. Зокрема, відомий факт обміну військовополоненими у вересні 1932 р. У липні 1933 р. Комісаріат освіти РСФРР передав до Польщі архівні документи, які стосувалися діяльності Ю.Пілсудського¹⁴. Проте з 1934 р. двосторонні відносини між державами почали погіршуватися, що пов'язується дослідниками із укладанням у цьому році польсько-німецької угоди. Ця подія унеможливила реалізацію так званого «Східного пакту» про взаємодопомогу між СРСР, Чехословаччиною, Польщею, Латвією, Естонією, Литвою та Фінляндією. У цей час Виконком Комінтерну видав директиву для КПП з вказівкою відновити підготовку армії для боротьби з Польщею. Цей план планувалося реалізувати за допомогою осіб, які пройшли підготовку на військових курсах при представництві Комінтерну у Москві¹⁵. Продовжувалися репресії проти всіх, хто підозрювався у повстанській діяльності, саботажі в сільському господарстві протягом попередніх років та був прихильником «українізації». У грудні 1934 р. відбулося викриття так званого Об'єднання українських націоналістів. Це була справа проти вигаданих репресивними органами «терористів», які ніби

¹³ О. Рубльов О., Шкіц до історії загибелі української «Полонії», «Історіографічні дослідження в Україні», 2003 nr 13, ч. 1, s. 284.

¹⁴ Там само, s. 285.

¹⁵ В. Н. Хаустов, Из предыстории массовых репрессий против поляков. Середина 1930-х гг., «Исторические сборники „Мемориала“», 1997, nr 1, s.12.; О. Рубльов, Шкіц до історії ..., s. 286.

прибули з території Польщі та Румунії в УСРР. Все це стало основою для репресій проти населення національних районів та прикордонних зон.

Згодом, 31 жовтня 1934 р. ЦК ВКП(б) й Рада Народних Комісарів (РНК) СРСР видали постанову виселити з прикордонної смуги УСРР «до 1000 сімей одноосібників». Причому, цю операцію НКВС зобов'язувався провести протягом 12 днів, починаючи з дати рішення¹⁶. У грудні 1934 р. керівництво НКВС вирішило «очистити» прикордонні та національні райони Вінницької області УСРР та Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки (АМСРР). Рекомендувалося найбільш ретельно підготувати виселення жителів Мархлевського та Цілинського національних районів¹⁷.

Звернувши увагу на форму подачі інформації щодо переселення народному комісару внутрішніх справ УСРР В. Балицькому, можна виявити наступне. Найперші документи, які подавалися йому на ознайомлення – це свідчення агентури НКВС про реакцію колгоспників на виселення одноосібників, які «саботували виконання держзавдань». Відмічалось, що у районах виселення, після виїзду цієї частини населення, відбулося зростання відсотку колективізованих господарств, одноосібники були залякані й почали ліквідувати свої заборгованості по виплаті податків. Наприклад, лише у с. Каркани Тираспольського району протягом чотирьох днів до колгоспів записалося 211 господарств. Всі ці факти свідчать про найголовніший мотив, який спонукав уряд та репресивні органи розпочати переселення з пограниччя – придушити опір хлібозаготівлям, примусити селян вступити до колгоспів за короткий проміжок часу а також попередити майбутню хвилю протестів проти радянської влади¹⁸.

Як попередньо зазначалося, репресивні органи влади намагалися ліквідувати райони суцільного проживання представників польської й німецької національних меншин вздовж кордону УСРР. Цьому сприяла та обставина, що прикордонна смуга на початку 1930-х рр. почала активно укріплюватися. Так звана «лінія Сталіна» на території УСРР розбудовувалася з 1929 р. по 1935 р. Протягом 1930 – 1932 рр. було зведено шість укріпрайонів в УСРР у складі Київського особливого військового округу – Коростеньський, Лeticівський, Новоград-Волинський, Могилів-Подільський, Рибницький та Тираспольський. Глибина оборонної лінії кожного укріпленого району визначалася у 5 кілометрів. Прикордонна зона у 7,5

¹⁶ Державний архів Служби безпеки України, ф. 16, оп. 1, спр. 13, арк. 37.

¹⁷ Там само, арк. 58 – 59.

¹⁸ Там само, ф. 16, оп.1, спр. 13, арк. 2 – 5.

км. визначалася як еспланадна (тобто, це територія між військовими або укріпленими об'єктами та населеними пунктами). Відповідно, виникла необхідність виселити з цієї смуги місцеве населення. Тим більш, жителі західних областей республіки переважно негативно ставилися до радянської влади й мали родичів за кордоном, а у разі майбутнього збройного конфлікту з сусідніми країнами, могли підтримати іноземні війська. Таку думку висловлювали самі мешканці національних районів УСРР¹⁹. Так, житель с. Деражні Ярунського району Житомирської області Ковальчук відмітив: «Нас виселяють тому, що ми маємо родичів у Польщі. Радянська влада збирається скоро воювати, тому нас прибирають подалі від кордону». А житель колонії Боголюбовка Новоград-Волинського району Август Мюллер зазначив: «Я знаю, що це не переселення, а виселення, але я, здається, нічого поганого радвладі не зробив, якщо не враховувати, що я двічі отримував марки із-за кордону». Мешканці німецької колонії Габровки Пулинського району також висловили думку, що переселення проводиться із-за війни між Німеччиною та Радянським Союзом у майбутньому й що місцеве населення підтримає Німеччину²⁰.

Проте, необхідно зазначити, що подібні заходи виселення з прикордонної смуги іншоетнічного населення проводилися Польщею та Румунією після приєднання українських земель (згідно Сен-Жерменського 1919 р., Севрського договорів 1920 р. і шляхом приєднання Бессарабії у 1918 р., а також Ризького мирного договору 1921 р.). Про це знали й жителі українського прикордоння. Так, житель м. Ізяслава Ізяславського району Хмельниччини, поляк, про це говорив так: «У Радянському Союзі усе робиться з великим запізненням. У Польщі уже кілька років тому назад вислали всіх із прикордонної зони і заселили кордон своїми польськими резервістами - відданими людьми»²¹.

3. Перебіг та наслідки депортації

З 1934 р. різні відомства урядових та силових структур видали ряд постанов та інструкцій, за якими з прикордонної зони, особливо західної частини Волинської області й Поділля, відселялося польське, німецьке, єврейське населення а також українці, які не були лояльними до радян-

¹⁹ Там само, ф. 16, оп.1, спр. 31.

²⁰ Там само, арк. 31, 70 - 71.

²¹ Там само, ф. 16, оп. 1, спр. 31, арк. 40.

ської влади. У грудні 1934 р. уряд УСРР затвердив рішення про виселення цієї категорії населення у східні райони республіки та землі Всесоюзного колонізаційного фонду. Чому радянська влада вирішила переселити жителів прикордоння саме у східні райони УСРР? Тому що, за визначенням місцевих органів влади, там було достатнє забезпечення землею й нестача робочих рук, оскільки схід та південь УСРР найбільше втратили населення під час Голодомору. У 1935 р. розпочалося безпосередньо виселення місцевих мешканців з прикордонної смуги, що становила 7,5 км. вздовж західного кордону УСРР. Цей процес відбувався двома хвилями – у березні та у вересні 1935 р. Переселенців направляли на постійне місце проживання у райони Донецької, Харківської та Дніпропетровської областей. Сім'ї, визначені для переселення, повідомлялися про це приблизно за 10 днів до події²². Представники РВК та сільських рад пояснювали виселення сімей тим, що вони не є членами колгоспу. Такі випадки фіксувалися в Олевському, Славутському районах, що

вказує на один з прихованих мотивів виселення місцевого населення.

Серед сімей, які підлягали виселенню, поширився протестний рух. Так, у с. Хролин Славутського району селянка закликала всіх виселенців у момент виїзду з села повернути в бік кордону, навіть, якщо по ним буде відкрито вогонь²³. Масові спроби втечі за кордон, до Польщі, серед переселенців фіксувалися у Городоцькому і Волочиському районах а також серед представників німецької національності Новоград-Волинського району та польської національності Мархлевського району²⁴.

Ще одна форма вияву протесту – це був розпродаж майна переселенцями або спроби знищити його. Так, у с. Клепачі кілька сімей переселенців намагалися розібрати будівлі на дрова, зрізати дерева біля хат, пошкодити майно, яке не могли вивезти з собою. Подібна поведінка переселенців фіксувалася й у інших районах. Ймовірно, це можна пояснити тим, що вони знали про вселення у їх садиби в майбутньому родин з інших регіонів країни²⁵.

Одним із найдраматичніших виявів незгоди були погрози або спроби вчинити самогубство людьми, які потрапили до списків на виселення. Так, житель с. Волочиськ Волочиського району Омелян Грабовський, який мав родину з 10 осіб, заявив, що якщо його змушуватимуть виїхати

²² Там само, арк. 24.

²³ Там само, ф. 16, оп. 1, спр. 31, арк. 30, 32.

²⁴ Там само, арк. 25, 26, 40, 41

²⁵ Там само, арк. 32.

з села, то він отруїть себе та свою сім'ю. Житель цього ж села Микола Осадчук сказав, що не покине рідне село, навіть якщо його розстріляють. У с. Каміни Ізяславського району був зафіксований випадок спроби самогубства, яку здійснила дружина колишнього працівника сільради. За неперевіреними даними, у с. Собичино Олевського району, ймовірно, вчинило самогубство 3 місцевих жителя, які потрапили до списку на виселення. Іншим виявом негативного ставлення до виселення були погрози з боку місцевих жителів розправитися з місцевим та районним активом - членами сільрад і райрад а також євреями ²⁶.

Проте, були випадки, коли сім'ї, які не підлягали виселенню, самі виявляли бажання переселитися. Такі факти були зафіксовані у Шепетівському районі Вінницької області ²⁷.

У 1935 р. за період першої хвилі переселення (лютий - березень) з прикордонних районів УСРР було виселено 4714 сімей (21702 осіб) - представників різних національностей. За національним складом вони поділялися наступним чином (дані за період 28 лютого - 3 березня 1935 р.):

- поляків - 1511 сімей
- німців - 1226 сімей
- українців - 1886 сімей
- інших національностей - 91 сім'я.
- Серед них:
- заможних селян - 721 сім'я
- одноосібників-середняків - 2230 сімей
- колгоспників - 1724 сімей
- інших - 39 сімей.

Всі ці родини були відселені у східні та центральні райони УСРР наступним чином: у Донецьку область - 1619, Дніпропетровську - 1730, Харківську - 1365 сімей²⁸. Також окремо було проведене виселення 1500 польських сімей (4985 осіб) ²⁹. Таким чином, всього за зимовий та весняний період 1935 р. з прикордонних районів було переселено 6214 сі-

²⁶ Там само, арк. 32 - 34, 38.

²⁷ Там само, ф. 16, оп. 1, спр. 31, арк. 42.

²⁸ Там само, ф. 16, оп. 1, спр. 31, арк. 87.

²⁹ Там само, ф. 16, оп. 1, спр. 59, арк. 1 - 3.

мей (26687 осіб). У вересні відбулася друга хвиля депортації. Загалом, за даними архівних джерел та оцінками історика Г.Стронського, у східні регіони України було виселено 40 тис. осіб, з яких велику частку становило польське населення³⁰. У господарства, що залишилися після відселення їх власників, заселили селян з Чернігівської та Київської областей - 4005 сімей (16547 осіб). В основному це були колгоспники, члени ЛКСМУ та КП(б)У³¹.

Всім депортованим родинам обіцяли надати пільги при переїзді та в оподаткуванні. Продукцію, що залишалася у місцях виходу переселенців, вони повинні були віддати місцевим виконавчим органам влади в обмін на спеціальні квитанції, які на місцях вселення обмінювали на такі ж продукти. Переселенцям дозволялося брати з собою різні речі ужиткового майна, інвентар, худобу³².

Проте місцева влада часто не могла організувати рух переселенців належним чином. Наприклад, зустрічалися випадки невчасної доставки людей та їх майна до місць вселення. Інколи людям доводилося очікувати транспорт протягом доби або більше. Наприклад, для перевезення переселенців у Карлівський район Харківської області місцевими сільрадами було виділено лише 200 підвод при необхідних 600. Така ж ситуація спостерігалася й у інших районах вселення. При підготовці Старо-Каранського району Донецької області не було виділено ні транспорту, ні земельних наділів для переселенців-одноосібників³³. Проблеми виникали також й при підготовці житла для переселенців. Ремонт будинків у більшості випадків не виконувався у зв'язку із відсутністю необхідних матеріалів. Так, у Красноградському районі Харківщини було заплановано розмістити 100 господарств переселенців у 14 сільрадах. На час вселення для них підготували лише 30 будинків, решта - потребувала ремонту³⁴. Більшість районів Донецької області не змогли забезпечити переселенців паливом, фуражем, хоча цього від них вимагали місцеві відділи НКВД. Таке ж становище склалося й у Харківській області, куди на початку жовтня почали прибувати переселенці із Мархлевського польського національного району. Житлові та господарчі приміщення не

³⁰ G. Stronsky, *75 lat temu na Ukrainie... O represjach stalinizmu wobec Polaków w latach 30 XX wieku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, 2013 nr 4, s. 107.

³¹ Державний архів Служби безпеки України, ф. 16, оп. 1, спр. 31, арк. 183.

³² Там само, арк. 30.

³³ Там само, арк. 116 - 117.

³⁴ Там само, ф. 16, оп. 1, спр. 59, арк. 190.

були в належному стані на час прибуття переселенців, будівельні матеріали відсутні. Проте виникає риторичне запитання, чи могли ці регіони, які втратили населення під час Голодомору й все ще продовжували голодувати, виконати усі вимоги влади щодо прийняття вигнанців?

У зв'язку з вище зазначеним, багато переселенців відмовлялося вступати до місцевих колгоспів або виходити на роботу, якщо уже були їх членами. Місцеві органи НКВД фіксували масові випадки виїзду новоприбулих селян до промислових центрів у пошуках роботи або нечисленні випадки повернення до місць попереднього проживання. Так, у Ново-Каранській сільраді Ново-Каранського району Донецької області відразу після вселення до виїзду готувалося 5 сімей, які мали на меті виїхати до Маріуполя у пошуках роботи. У Ласпинській та Старо-Ігнатівській сільрадах більше десятка сімей відмовилися вступати до колгоспу та прагнули повернутися на малу батьківщину. У Євсугському, Ровенецькому та Новодуванському районах Донеччини також були масові випадки виїзду переселенців на роботу до радгоспів та промислових підприємств. Місцеві сільради сприяли виїзду новоприбулих селян до міст, надавали їм відповідні документи. У Великолепетиський район Дніпропетровської області прибуло з прикордонної зони 127 колгоспників й 94 одноосібника. З останніх у колгосп вступило тільки 20 осіб. Серед всіх цих селян також були тенденції до повернення в рідні села. Цьому сприяв дуже тяжкий матеріальний стан місцевого населення, продовження голоду в регіоні. Так, переселенець Церклевич (с. Трудове Великолепетиського району) так пояснив свою позицію: «Нас насильно вивезли з прикордонної смуги, тому що на весну очікують війну з Польщею. Хіба можна у вас жити, коли ви ведете напівголодне життя. При таких умовах переселенці довго у вас не протиримаються»³⁵.

Становище прибулих переселенців було важким не тільки в матеріальному аспекті, а й у морально-етичному. На місцях вселення їм часто робили зауваження місцеві жителі, що вони приїхали у голодуючий регіон й поселилися у хатах, де ще недавно проживали попередні власники цих господарств. Так, колгоспники с. Козієвки Харківської області відмітили: «Для чого нам їх присилають? Й так хліба недостатньо, а з ними ще гірше буде. Нам і без них тяжко жити». На станції Коломак Краснокутського району голодуючі люди, які побачили переселенців, зазначили: «Ви приїхали сюди, харчуватися будете відходами. Наші люди хліба не

³⁵ Там само, ф. 16, оп. 1, спр. 31, арк. 187.

бачать і його не купують із-за дорожнечі». Жителі с. Артиновка Олевського району говорили переселенцям: « Куди ви їдете? У цьому районі ви з голоду помрете. Ми тут усі голодуємо»; «... Дивіться який хліб ми їмо тут. Ви що, думаете вас кращим годувати будуть?...». Подібні висловлювання на адресу переселенців зустрічалися повсюдно³⁶. Все це мало великий негативний вплив на переселенців й частина з них, як уже зазначалося, поверталася у рідні села, інша частина – виїжджала на проживання та заробітки до міст.

4. Висновки

Отже, протягом 1934 - 1935 рр. розпочалася перша велика хвиля примусового переселення жителів прикордоння УСРР. Цей процес був зумовлений наростанням міжнародної напруги, будівництвом військових об'єктів на зазначених територіях а також негативним ставленням місцевого населення до радянської влади. Керівництво республіки побоювалося, що у випадку збройного конфлікту СРСР з Польщею чи Німеччиною, місцеве населення підтримає прихід іноземних військ. Ще одним мотивом виселити населення було залякування жителів західних областей, які залишилися й змусити їх вступити до колгоспів. Переселенський процес проходив у важких умовах гострої нестачі продовольства та фуражу, спричинених Голодомором й негативним ставленням до новоприбулих зі сторони жителів східних районів республіки. Тому велика частина переселенців не змогла прижитися на нових місцях поселення й переселялася до міст у пошуках роботи або шукала інші місця поселення. Таким чином, репресивним органам радянської влади вдалося досягти своєї мети – значно знизити суспільну напругу у прикордонних районах УСРР, протестний рух населення.

³⁶ Там само, арк. 65, 85.

Bibliografia:

Адамовський В., Ешелони у вічність. Депортації населення у першій половині ХХ століття, *Кам'янець-Подільський* 2007.

Gregorowicz S., Zacharias M. J., *Polska - Związek Sowiecki. Stosunki polityczne 1925 – 1939*, Warszawa 1995.

Калакура О., Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст., Київ 2007.

Кульчицький С., Депортації польського і німецького населення з України (1934 – 1937 рр.), „Проблеми історії України: факти, судження, пошуки”, 1998, nr 4.

Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentów, cz. 1 – V, red. S. Stępień, O. Rublov, Przemyśl, 1998 – 2005.

Рубльов О., Шкіц до історії загибелі української «Полонії», Історіографічні дослідження в Україні, 2003 nr 13, ч. 1.

Рубльов О., Викриття «агентури польського фашизму» в УССР: «Справа «Польської військової організації» 1933-1934 рр. (Мета, механізм фабрикації, наслідки), в: Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: Міжнар. наук.-теорет. конф., К., 25 листоп. 2000 р.: Матеріали, red. В. А. Смолій та ін., Київ, Нью-Йорк 2003.

Стронський Г., Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20-30-і роки, Тернопіль 1992.

Stronsky G., *75 lat temu na Ukrainie... O represjach stalinizmu wobec Polaków w latach 30 XX wieku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2013 nr 4.

Хаустов В.Н., Из предыстории массовых репрессий против поляков. Середина 1930-х гг., „Исторические сборники „Мемориала” 1997, nr 1.

Чирко Б., Німецька національна меншина в Україні: етнополітичні та соціально-економічні процеси в умовах радянської політичної системи (перша половина ХХ століття), Київ 2015.

Firsow F., Jazborowska I. *Międzynarodówka Komunistyczna a Komunistyczna Partia Polski*, w: *Tragedia Komunistycznej Partii Polski*, red. J. Maciszewski, Warszawa 1989.